

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ЯК ЗАСІБ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджуються кваліфікуючі ознаки злочинів у сфері господарської діяльності та їх вплив як засобу диференціації кримінальної відповідальності на обсяг покарання, що може бути призначений за основний та кваліфікований склади злочину.

Ключові слова: кваліфікуючі ознаки, диференціація кримінальної відповідальності, злочини у господарській діяльності, обсяг покарання.

Исследуются квалифицирующие признаки преступлений в сфере хозяйственной деятельности и их влияние как средства дифференциации уголовной ответственности на объем наказания, которое может быть назначено за основной и квалифицированный составы преступления.

Ключевые слова: квалифицирующие признаки, дифференциация уголовная ответственность, преступления в хозяйственной деятельности, объем наказания.

The article investigates the qualifying features of the economic crimes and their influence on punishment which may be assigned for the main and qualified corpus delicti as a measure of differentiating of criminal responsibility.

Key words: qualifying features, differentiating of criminal responsibility, economic crimes, measure of punishment.

Постановка проблеми. У КК України передбачено близько двох десятків кваліфікуючих ознак, що утворюють у поєднанні з основними складами відповідно кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів.

За наявності цих ознак зростає ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, а тому відповідно для особи, що його вчинила, повинно передбачатись суворіше покарання, ніж за вчинення основного складу злочину. Однак, чинний кримінальний закон не завжди встановлює відповідність між суспільною небезпекою, тяжкістю злочину та покаранням, що може бути призначеним за його вчинення. Тобто, законодавець не завжди правильно використовує такий по-

тужний засіб диференціації кримінальної відповідальності як кваліфікуючі ознаки.

Стан дослідження. Проблема кваліфікуючих ознак складу злочину недостатньо висвітлена у навчальній та науковій літературі. Її розглядають частково у межах свого дослідження ті науковці, які аналізують окремі злочини у сфері господарської діяльності. Монографічні праці, присвячені проблематиці диференціації кримінальної відповідальності, засобам її проведення, видані в Російській Федерації. Їх авторами були А.В. Васильєвський, Л.Л. Кругліков, Т.А. Леснієвські-Костарева та Ю.Б. Мельникова [1]. Окремі аспекти питання кваліфікуючих ознак розглядали у своїх працях Ю.В. Баулін, Л.П. Брич, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, Е. Кісілюк, О.К. Марін, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк та інші. Однак, незважаючи на наукову розробленість окремих аспектів проблематики кваліфікуючих ознак, наукового аналізу кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності фактично поки що не здійснено.

Саме тому нашою **метою** стало з'ясування змісту кваліфікуючих ознак, які використовуються у статтях Розділу VII Особливої частини КК України, та визначення їх впливу на проведення диференціації кримінальної відповідальності за злочини у господарській діяльності.

Виклад основних положень. У теорії кримінального права під кваліфікуючими ознаками розуміють передбачені законом притаманні частині злочинів відповідного виду суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності [2, с. 48]. Кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання [3, с. 366]. Отже, кваліфікуючі ознаки використовуються у кримінальному праві як засіб диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду діянь і відповідно для визначення у законі нових меж караності порівняно з тими, які передбачені за вчинення основного складу злочину.

Аналізуючи Розділ VII Особливої частини КК України, з'ясуємо, що із 40 статей, які входять до його складу, лише 10 складають

ся з однієї частини і не містять кваліфікуючих ознак; дві (ст. 202 КК, ст. 209¹ КК) складається з двох частин, проте друга частина не містить кваліфікованих ознак, а визначає окремий склад злочину; ще одна (ст. 223 КК) також складається з двох частин, але у другій частині її передбачено кваліфікуючу ознаку «заподіяння великої матеріальної шкоди», проте діяння, передбачені тут відмінні від тих, що передбачені в ч. 1 цієї ж статті. Крім того, у деяких статтях ознака, яка є кваліфікуючою в інших статтях, виступає ознакою об'єктивної сторони основного складу злочину (ч. 1, 2 ст. 202 КК).

При цьому 23 статті VII розділу Особливої частини КК України містять другі частини, в яких передбачені кваліфікуючі ознаки, вісім статей містять частини треті, в яких передбачені особливо кваліфіковані склади злочинів. Усе це дає нам змогу зрозуміти, що законодавець широко використовує кваліфікуючі ознаки для створення кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів злочинів. Як слушно зауважує Н.О. Гуророва, сукупність цих ознак дозволяє за рахунок більш детального законодавчого визначення меж кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності скоротити межі судового розсуду при призначенні покарання [2, с. 48].

Серед обставин, які визнаються кваліфікуючими ознаками складів злочинів у сфері господарської діяльності, є такі: вчинення злочину повторно або особою, раніше судимою за цей злочин; вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою; вчинення злочину у великих чи особливо великих розмірах; заподіяння значної, великої чи особливо великої шкоди; настання тяжких наслідків та ін. Арсенал засобів для диференціації здається більш, ніж достатнім, однак використання його не за певними усталеними правилами призводить до того, що нівелюється різниця між покараннями за основний та кваліфікований склади злочинів, часто обсяг покарання не відповідає ступеню суспільної небезпеки певного злочину, завданій ним шкоди.

Для більш детальної диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності законодавець використовує такі кваліфікуючі ознаки, як заподіяння істотної, значної, великої чи особливо великої матеріальної шкоди або ж загроза її заподіяння. У ст.ст. 231, 232, 232¹ КК України передбачено кримінально-правові норми, диспозиція яких містить вказівку на заподіяння істотної шкоди як обов'язкової умови кримінальної відповідальності. При цьому, як вже зазначалось, у цих статтях кваліфікованих складів не

передбачено та й вказівка на істотну шкоду є огріхом законодавця, оскільки у ч. 1 ст. 11 КК України визначено, що злочином може бути лише діяння, передбачене цим кодексом, а в ч. 2 ст. 11 КК є вказівка на те, що не може бути злочином діяння, якщо воно не заподіяло чи не могло заподіяти істотної шкоди. Тобто, вказівка законодавця на істотну шкоду в статтях Особливої частини КК є зайвою. Що ж стосується поняття значної шкоди, то законодавець у межах одного розділу дає різний кількісний вимір цієї шкоди (від трьох і більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян (далі – н.м.д.г.) у ч. 1 ст. 225 КК до 20 і більше н.м.д.г. (ч. 1. ст. 203¹ КК) і до 1000 н.м.д.г. (ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 212¹ КК). Поняттю велика шкода законодавець також надає різного кількісного виміру: від 100 і більше н.м.д.г. (ч. 2 ст. 203¹ КК) і до 6000 н.м.д.г. (ч. 2 ст. 209 КК), а особливо велика шкода вимірюється від 400 і більше н.м.д.г. (ч. 3 ст. 199 КК) і до 18000 і більше н.м.д.г. (ч. 3 ст. 209 КК). Отже, у межах одного розділу законодавець надає різного змісту одному і тому ж поняттю, що є неприпустимим відповідно до правил законодавчої техніки. Також слід зауважити, що при побудові статей та їх частин законодавець не завжди узгоджує положення Загальної та Особливої частин, не дотримується принципу диференціації кримінальної відповідальності через застосування кваліфікуючих ознак.

Проте, аналізуючи статті Розділу VII Особливої частини КК України, можемо зробити висновок, що законодавець непослідовно та несистемно використовує кваліфікуючі ознаки для диференціації кримінальної відповідальності. Так, у ч. 2 і ч. 3 ст. 209 КК як кваліфікуючі ознаки застосовуються лише поняття велика та особливо велика шкода, а значна шкода упускається; у ч. 1 ст. 201 КК використовується поняття великої шкоди для побудови основного складу злочину, проте у ч. 2 ст. 201 КК для побудови кваліфікованого складу злочину не використовується поняття особливо-великої шкоди. Також у ч. 2 ст. 205 КК передбачено як кваліфікуючу ознаку заподіяння великої матеріальної шкоди, але як ознака основного складу значна шкода не зазначається. Отже, такі дії законодавця очевидно порушують принцип диференціації кримінальної відповідальності. Також важко не помітити, що законодавець при конструюванні кваліфікованих складів злочинів використовує такі кваліфікуючі ознаки, як повторність (ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 205 КК та ін.) та вчинення злочинного діяння особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 203, ч. 3 ст. 212 КК тощо), або ж називає ці кваліфікуючі ознаки

разом (ч. 2 ст. 234 КК). Оскільки повторність має місце тоді, коли особа повторно вчинила злочин незалежно від того чи була вона за нього засуджена, то слід зазначити, що дотримання принципу диференціації кримінальної відповідальності буде витримано, якщо обставина вчинення діяння особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, буде особливо кваліфікуючою ознакою і передбачатиметься ч. 3, а ознака повторності – ч. 2 певної статті.

Диференціація кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності за допомогою кваліфікуючих ознак стає важливою умовою призначення справедливого і співрозмірного покарання відповідно до характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. Однак законодавець не завжди враховує ступінь і характер суспільної небезпеки при визначенні обсягу кримінального покарання. Так, ст. 231 КК встановлює відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, а ст. 232 КК передбачає кримінальну відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці особою, якій ця інформація стала відомою у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю (умисно з корисливим чи іншим особистим мотивом), проте види та розмір покарання за ст. 231 КК є більш суворі, ніж у ст. 232 КК. Очевидно така диференціація кримінальної відповідальності не зовсім відображає реальну суспільну небезпеку цих злочинів, адже злочин, передбачений ст. 232 КК, вчиняється службовою особою, та й суть діянь полягає у розголошенні комерційної чи банківської таємниці, а не у збиранні чи використанні таких відомостей.

Отже, при проведенні диференціації необхідно співставляти межі кримінальної відповідальності за суміжні злочини, враховуючи характер і ступінь суспільної небезпеки.

Також помітно, що деякі із вищевказаних кваліфікуючих ознак співпадають із обставинами, які обтяжують покарання (ст. 67 КК України).

Однак, як зауважує Е. Кісілюк, кваліфікуючі ознаки виступають ознаками складу злочину [4, с. 113] та є засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання, вони виступають інструментом в руках законодавця, а не судді [5, с. 5].

Із цим важко не погодитись, адже кваліфікуючі ознаки виражають об'єктивну сторону складу злочину та нерідко характеризують особу винного. Що ж стосується законодавчо закріплених обставин,

що обтяжують покарання, і їх чіткого переліку, то бажано, щоб законодавець у загальній частині так само чітко визначив кваліфікуючі ознаки злочину, використовуючи єдину для всього КК уніфіковану термінологію.

Коли ж йдеться про диференціацію покарань за злочини у сфері господарської діяльності, то цілком слушно позицію висловив Ю.В. Баулін про те, що покарання, яке призначається судом, повинно, з одного боку, показувати злочинцеві майнову невігідність вчинення ним злочину, а з другого – враховувати інтереси потерпілого при призначенні заходів кримінальної відповідальності за певні злочини [6, с. 8]. Адже науковці, які аналізували злочини у сфері господарської діяльності, неодноразово констатували той факт, що нерідко одні й ті ж самі кваліфікуючі ознаки отримують у різних складах злочинів неоднакове відображення у видах та розмірах покарання.

Висновки. Як бачимо, законодавець не дотримується правил законодавчої техніки та правил диференціації при конструюванні основних та кваліфікованих складів злочинів. Санкції, передбачені за порушення кримінально-правової заборони у деяких випадках є вже надто невідповідними ступеню і характеру суспільної небезпеки окремих злочинів. Очевидно необхідно чітко визначити у Загальній частині КК України перелік кваліфікуючих ознак відповідно до зростання їх впливу на ступінь суспільної небезпеки, а також розробити та законодавчо регламентувати правила встановлення обсягу покарань за основні та кваліфіковані склади злочинів.

Також необхідно на законодавчому рівні розробити та закріпити у Загальній частині КК України роз'яснення окремих кримінально-правових понять.

1. Див.: Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский; Ассоциация Юридический центр. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 298 с.; Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве: вопросы теории / Л.Л. Кругликов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 164 с.; Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – М.: НОРМА, 2000. – 400 с.; Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания / Ю.Б. Мельникова. – Красноярск, 1989. – 120 с.

2. Гуторова Н.О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності // Відповідальність за злочини у сфері

господарської діяльності: матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: «Кроссруд», 2006. – С. 47–50.

3. Марін О.К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 366–369.

4. Кісілюк Е. Юридична природа кваліфікуючих ознак складу злочину // Юридична Україна. – 2008. – №12. – С. 112–116.

5. Кругликов Л.Л. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений: учеб. пособие / Л.Л. Кругликов, В.Н. Савинов. – Ярославль, 1989. – 382 с.

6. Баулін Ю.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матер. наук.-практ. конф. / ред. кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: «Кроссруд», 2006. – С. 6–11.

УДК 343.214

О.Г. Панчак

ДОКТРИНАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА АНАЛОГІЄЮ

Доведено можливість доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, сформульовані правила такого тлумачення, проведено відмежування цього прийому логічного способу тлумачення від прийомів тлумачення відкритих переліків та від застосування закону за аналогією.

Ключові слова: тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, умовивід за аналогією, тлумачення відкритих переліків, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією.

Доказана возможность доктринального толкования закона об уголовной ответственности по аналогии, сформулированы правила такого толкования, проведено отмежевание этого приема логического способа толкования от приемов толкования неисчерпаемых перечней и от применения закона по аналогии.

Ключевые слова: толкование закона об уголовной ответственности по аналогии, умозаключение по аналогии, толкование неисчерпаемых перечней, применение закона об уголовной ответственности по аналогии.